

TÜRK HALK HİKÂyecİLİĞİNİN SON USTALARINDAN ERZURUMLU BEHÇET MAHİR VE İÇ DÜNYASI

AHMET EDİP UYSAL*

Daha yakın sayılabilecek bir zamana kadar en mütevazı köy kulübesinden, bir köy odasından en zengin konakların ve sarayların haremlik ve selâmlıklarında, uzun kış gecelerinde, ramazanlarda, düğünlerde, her vesile ile masallar ve hikâyeler anlatılırdı. Bu masal ve hikâye anlatıcıları meddahlar olabildiği gibi bu işi meslek edinmemiş, fakat çevrelerinde masalcı veya hikâyeci olarak tanınmış kimseler de olurdu. Bir çoğumuz, köylerde kışın ocak başlarında, mısır patlatırken veya nohut kavururken, ninelerimizin anlattığı masalları hâlâ hatırlarız. Bir vakitler köy kahvelerinde, köy odalarında, ihtiyar meclislerinde ve düğün toplantılarında çok masal ve hikâye anlatılırdı. Kasaba kahvelerine ve köy odalarına meddahların ve hikâyecilerin sık sık uğradığı ve merakla dinlendiği günler, kaybolan diğer geleneklerimiz ile ilgili hatıralar arasında yaşamaktadır.

Zengin sözlü gelenek mirasımızın en değerli kısmını teşkil eden masallarımızın ve hikâyelerimizin pek azı gelişmiş güzel tesbit edilerek, dil ve üslûp bakımlarından – sözde kibarlaştırılmak ve edebileştirilmek maksadı ile asıllarından uzaklaştırılmış olarak – kitap sayfalarına geçirilmiş ise de, bunların çoğu anlatıcıları ile birlikte, diğer folklor mirasımızın uğradığı akibete uğramıştır: yani mezara gitmiştir. Hatta Türk folklorunun pek büyük kısmı mezârlıklarda yatıyor denilebilir.

Okur - yazarlık oranının artması, radyo ve televizyon gibi kitle haberleşme araçlarının memleket sathında yayılması Türk halkının eğlence ve boş vakitleri değerlendirme alışkanlıklarında, sözlü geleneklerimizin zayıflaması pahasına, bazı değişikliklere yol açmıştır. Bunun sonucu olarak artık Türkiyede, bazı doğu bölgeleri dışında,

* Prof. Dr. Ahmet Edip Uysal, ODTÜ Eğitim Fakültesi Dekanı, İngiliz Dili ve Edebiyatı Profesörü ve Türk Sözlü Halk Hikâyeleri Arşivi Kurucusu.

pek az masal ve hikâye anlatılmaktadır. Radyo ve televizyon programlarında hikâyelere yer verilmekle beraber anlatılanların çoğu zengin Türk sözlü geleneğini temsil etmekten ziyade İsveç, Norveç, v.b. memleketlerin hikâyelerinin Türkçeye çevrilmiş şekillerinden ibaret kalmaktadır.

Kışların çok uzun sürdüğü ve halkın hemen hemen 7-8 ay evlerinde kapalı kaldığı, geleneklerine sınımsız bağlı kalmayı başarmış olan doğu bölgelerimizde ise hikâye anlatma geleneği hâlâ canlılığını muhafaza etmektedir. Kars'ta ve Erzurum'da âşıkların çalıp söylediği dernek ve lokaller olduğu gibi, âşıkların ve hikâyecilerin bulunmadığı bir köy düğününün gerçek bir düğün sayılmadığı görüşü bu bölgelerimizde yaygındır.

Aşağı yukarı 10 yıl öncesine kadar Erzurum'da hikâye anlatılan kahveler vardı. Fakat televizyonun çıkışı ile geleneğin zayıfladığı göze çarpmaktadır. Nitekim bu makalenin konusunu teşkil eden ve Doğu Anadolu'nun belki en büyük hikâyecisi diyebileceğimiz Erzurumlu Behçet Mahir, televizyonun rekabetinden, güçlükle hikâye anlatacak bir kahve ve bu kahveyi dolduracak dinleyici bulabiliyordu. Behçet Mahiri 1976 kışında, Erzurum'un bir kenar mahallesinde ve levhasında "Pastahane" yazılı olan pek köhne ve küçük bir yerde, takriben 25-30 kişilik bir dinleyici huzurunda, mesleğini güçlükle fakat asla yılmadan yürütmeğe çalışırken seyrettim ve hikâyelerini banda aldım.

Yazın seyyar satıcılık (yün çorap, eldiven, boyun atkısı ve başlık gibi şeyler satarak) ve kışın bir kahvehane ile anlaşmalı olarak 6 ay süre ile hikâye anlatmak suretiyle geçimini sağlayan Behçet Mahir 1956 yılında Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesine odacı olarak tayin olunmuştu. Ona bu görevin verilmesinin asıl sebebi adı geçen üniversitede kurulmuş bulunan Halk Edebiyatı Bölümü mensuplarınca hikâyelerinin tesbiti ve incelenmesi idi. Nitekim, ondan alınan sözlü gelenek malzemesi ile pek çok öğrenci tezi yapıldığı gibi 95 saatta anlattığı söylenen *Köroğlu Destanı* da Mehmet Kaplan, Mehmet Akalın ve Muhan Bali tarafından 1973 yılında Atatürk Üniversitesince 615 sayfalık bir kitap halinde yayınlanmıştır.

Elli kadar uzun hikâye bilen Behçet Mahir'den gerek Erzurum kahvelerinde hikâye anlatırken, gerekse kendisi ile Erzurum'da ve Ankara'da muhtelif zamanlarda buluşmalarımızda 25 kadar hikâye-

sini banda alabilmişim.¹ Bunlardan biri (Hatemi Teyh) anlatıcının kendi ağız özelliklerine sadık kalınarak Tuncer Gülensoy tarafından yayınlanmıştır.²

Halen 80 yaşında zayıf, ufak yapılı, gözlüklü ve hikâyelerini hemen daima elinde bastonu ile ayakta anlatan Behçet Mahir'in hayatı ve hikâyeciliği hakkında bazı makaleler yayınlanmıştır.³

Bu makalemizde Erzurum'da "Behçet Emmi" olarak bilinen ve çok sevilen bu önemli meddah ve hikâyecinin hayatının bazı manevî ve mistik yönleri üzerinde durmak istiyoruz.

Behçet Mahir, 1914 yılında Erzurum'un Yukarı Yoncalık Mahallesi'nde (eski Ali Ravi Kışlası yakınlarında ve onun batısına düşen) Keleş Ağa Sokağı No. 21 de doğmuştur. Behçet Mahir'e göre bu sokak 1979 yılına kadar aynı adı taşımaktaydı. Bir yapı ustası olan babası Hamdi, Behçet 12 yaşında iken ölmüştü. Anası Güneş Erzurumlu Adburrahman Ağanın kızı idi. Ana tarafından Deli Ömeroğullarına, baba tarafından ise Kümbet Köyünden Harrannı Mustafa Ağa soyuna bağlıydı. Behçet, Keleş Ağa Sokağında 30 yıl baba evinde oturdu. Okula gitmedi. 13 yaşma kadar ahvalinde dikkati çekecek

¹ Çeşitli tarihlerde Erzurum'da Behçet Mahir'den banda aldığım ve özel arşivimde muhafaza ettiğim hikâyeler şunlardır : Köroğlu Destanının bazı kolları; Behlül Dâna fıkraları; Ali Han ve Gülperi; Ebul Halis ve Ebalı Sinan ;Mahi ile Hurşit; Ferhat ile Şirin; Zaloğlu Rüstem; Şah İsmail; Tahir ile Zöhre; Hazreti Lokman ve Eflâun; Kıvılcımoğlu Topal İbrahim; Hatemi Tey (Hatemi Ta'î); Davudoğlu Süleyman; Garip ile Senem; Baba; Hamza-î Sahipkiran; Aile Soy kütüğü; Şiirler; Cevlânî ve Müdamî ile ilgili hatıraları; Yaralı Mahmut; Kan Kalesi; Adana'da İbrahim Gülen Hazretlerinin kabrinin tuvalet ayağından kurtarması.

Bu hikâyelerin ana bantları (*master tape*) özel arşivimde, birer kopyaları da A.B.D. de Texas Tech. University Kütüphanesi bünyesinde meslekdaşım Prof. Dr. Warren S. Walker ile birlikte kurduğumuz *Archive of Turkish Oral Narrative* (Sözlü Türk Halk Hikâyeleri Arşivinde) bulunmaktadır. Bunlardan bazıları 1975 yılında yayınladığımız *Archive of Turkish Oral Narrative Preliminary Catalogue No. 1* (Lubbock, Texas, 1975) de gösterilmiştir. Behçet Mahir'in adı geçen katalogda yer alan hikâyelerinden pek azı İngilizce'ye çevrilmiş, fakat henüz hiçbiri yayınlanmamıştır.

² Tuncer Gülensoy, "Erzurum ağız ile 'Hatemi Ta'î' masalı", *Türkoloji*, A.Ü.D.T.C.F. Türk Dili ve Edebiyatı Araştırma Enstitüsü Yayını, VIII., 403-457, Ankara 1979.

³ Saim Sakaoğlu, "Meddah Behçet Mahir", *Millî Kültür*, 2 (1), Ankara, Haziran 1980; "Yaşayan son meddah Behçet Mahir ile sohbet", *Kaynaklar* 1, Eylül - Ekim - Kasım 1983.

hiç bir şey yoktu. Çocuk olarak o zamanın oyunlarını oynardı. Fakat daha çocuk iken büyüklerin meclislerinde bulunmaktan hoşlanırdı ve eline fırsat geçtikçe oyunu bırakır onların toplandıkları odalara gider ve sohbetlerini dinlerdi. 13 yaşında bir gece uykusunda üç derviş gördü. Ortada ve biraz geride duran elinde bir saz tutmaktaydı. Onların emri üzerine Behçet kalktı ve yatağının üzerinde diz çöktü. Üç derviş karşısında durmaktaydı. Dervişlerden sağdaki ortadakini işaret ederek ‐Oğlum, bunu tanıdın mı?‑ dedi. Behçet ‐Hayır, tanımadım ama bir aşğa benziyor.‑ dedi. Sağdaki derviş ‐Narman’ın Sami Kale köyünden Summani dedikleri işte budur; iyi bak.‑ dedi. İyi bakınca Behçet Mahir Summani’yi nasıl gördüğünü şöyle tarif ediyor: ‐Orta boylu seyrek sakallı, koyun gözlü, sarıya meyyal bir adam. Onu sağlığında hiç görmemiştim. O, Seferberlik karışığında ölmüş. Erzurum Rusa düştüğünde ben 9 yaşındaydım.⁴ Rusları hayal meyal hatırlayabiliyorum. Rüyaı gördüğümde Rus işgali bitmişti. Sağındaki derviş ‐Oğlum, *Devri Daimi* sana devretmeğe getirdik.‑ dedi. Geri döndü ve biraz geride ortada duran Summani’ye ‐*Devri Daimi* devret buna.‑ dedi. *Devri Daim* âşıklığın bir sızısı, bir yanma ve aşkı ilâhidir. Summani ‐Diz çok de vereyim.‑ dedi.

Behçet Mahir o gece rüya halinde başına gelen bu olayı şöyle anlatmaktadır: ‐Hepimiz birlikte diz çöktük. Ben uykudan uyandıgımda diz üstünde gördüm kendimi. Gece yarısı idi. Ağustos’un 11. gecesı idi. Uyandıgımda ne dervişler vardı ne de Summani. Anam ve kız kardaşım hâlâ yatıyorlardı. Onlara seslenmeye halim kalmamıştı. Odada beş numara idare lambası yanmaktaydı. Fitili biraz yukarı aldım. Yatağımdan kalktım, odanın içini dolandım. O fikirle bir kaç adım dolandıktan sonra yatağın üzerine uzandım. Düşünerek uykuya geçmişim. Aynı gece iki derviş bir daha yanıma geldiler. Bu sefer Summani yoktu. Sağdaki derviş bana şöyle dedi ‐Oğlum, *Devri Daimi* sana devredecektik, lâkin uyandım. Ufak bir aşk verdik sana. Bizden başka bir dervişe mukadderatın verildi. Sana ancak bir ufak aşk verdik. Sana verdiğimiz yalnız bu aşk, bu sızı, bu varlık. Saz çalmayacaksın. Kaderin üç gün sonra gelecek bir dervişe teslim edildi.‑ Bu sözleri duyunca uyandım. O anda içimde bir sızı duydum. Yine dolandım. Yine yatağa girdim. Az sonra ortalık ışıklanmağa

⁴ Bu doğru ise B. Mahir’in 1908 yılında doğmuş olması gerekir.

başlandı. O anda kendimi tutamıyordum. Titriyordum. Derdimi kimseye demedim. O gün gitti, akşam oldu. Uykuya geçer geçmez yine rüyamda ihtiyar bir adam geldi, benim sağ elimden tuttu “Gel oğlum” dedi. Beraber üç basamak taş merdiven indik. Bir demir kapı gördüm. Kilitliydi. Bismillahirrahmanirrahim dedi, elinin tabanı ile vurduğu gibi kapı açıldı. İçeri girdik. Bir medrese odası veya tekke gibi ufak bir yerdi. Çok güzel ışıklı bir yerdi. Bir badala (masa, sıra) üzerine sağ tarafından bir Musaf çıkarttı. Sol tarafından da bir Elif Cüzü çıkarttı. Musafı da açtı. Yazılar büyüktü. Elif Cüzünü de açtı. “Oğlum, seni okutacağım” diye bana seslendi. En evvel “Euzu besmeleyi” çektirdi. Ondan sonra hem Eliften hem de Musaftan okutuyordu. Ne kadar okuduğumu bilmiyorum. Anamın sesiyle uyandım. Sabah olmuştu. Anama “Keşke beni seslemeyeydin.” dedim. “Niye oğlum?” dedi. “Ana, beni rüyamda gaiben okutuyorlardı.” dedim. “Kimseye deme oğlum.” dedi. Ben ise herkese dedim. Bunu söylediğim adamların bir takımı hâlâ hayattadır. O ihtiyar beni üç gece okuttu. Euzu besmeleyi çektirirken çok heyecanlıydı. “Olmadı, olmadı” deyip tekrar bana söyletiyordu. İçerden gelmesini istiyordu. Anama bu ihtiyarın beni üç gün okuttuğunu söyledim. Dördüncü gece o beni okutan adam yine benim elimden tuttu. Üç basamak merdiven indik. Elini vurdu demir kapı açıldı. Yine sağ yanından Musafı sol yanından Elifi çıkardı. Önüme ikisini de açıp koydu. “Bak yüzüme.” dedi. Ben onun yüzüne bakarken bana sağ eliyle bir sille çaldı “Allah senin gözünü kör etsin!” dedi. “Niye haber verdin?” Onun sille vurması üzerine ben sıçradım. Uyandığım zaman gözlerimden acı sular iniyordu. Ne yapacağımı şaşırılmışım. Mışıldımdan (ağlamamdan) anam uyandı. “Ne oldu gözlerine?” diye hemen kalktı, çırpındı. “Sorma halimi, ana.” dedim. Gözlerimden inen yaşlarla sabah olmadan gözlerimin ikisinin de ışığı gitti. Üç ay dünya ışığını görmedim. Kapıdan dışarı çıkamıyordum. Gözlerimin ikisi de kör olmuştu. Van Efendi Mahallesinden Tapu Katibi Nuri Efendi vardı. Bu adam Seferberliğin içinde Uruslukta (Rus işgali altında) bir çocuk getirmiş yanına evlât etmişti. Çocuk Ovacık’ın Aynalı Kala köyünden idi. Adı Dursun idi. Yine duruyor, sağ. Onunla konuşurduk. Birbirimizi severdik. Babası Dursun’a soruyor “Behçet gözüküyor. Nerede bu çocuk?” Dursun “Efendi baba, Behçet’in gözleri kör olmuş; üç aydır kapanmış evden dışarı çıkamıyor.” “Git tut, al gel yanıma” diye emir verir. Dursun

geldi. Elimden tutup beni evlerine götürdü. “Aha, getirdim, Efendi baba.” dedi. Benim elimden tutan Nuri Efendi, Tebriz Kapısı Çarşısında Cindar Hakkı Hoca Efendinin dükkânına beni götürdü. Dükkâna girer girmez Nuri Efendi ona “En o posttan Hakkı Efendi.” dedi. Hakkı Efendi “Akıllı konuş Nuri.” dedi. “Akıllı konuşuyorum. Bak bunun gözlerine. Hakkı Efendi “Benim elimden ne gelir? Allah ona öyle bir devlet verecekti ki, haber verdi, sille yedi. Ben ne yapayım?” dedi. Nuri Efendi derhal “Ya bunun gözlerine bir çare ya da o oturduğun postu bana teslim et.” Bunlar böyle münakaşa ederken Hacı İbrahim Baba dükkânın kapısından başını içeri uzatarak “Ne ediyor sunuz?” diye sordu. Bu büyük bir zattır. Kerametleri de vardır. Türbesi hâlâ Erzurum’da ziyaret edilir. Hacı İbrahim Camisi de vardır. Beş altı sene oldu yapılah. Hakkı Efendi Hoca “Buyurun Hocam” dedi. “Kalk o posttan in, postu bana ver diyor. Nuri Efendi postu istiyor.” dedi. Hacı İbrahim Baba Nuri Efendiye “Akıllı ol Nuri.” dedi. Nuri Efendi “Ben akıllıyım.” dedi. “Bakın bunun gözlerine.” O da Hakkı Efendinin cevabını verdi. “Ne yapalım Nuri? Allah ona bir devlet verdi ama, o haber verdi. Sırrı tutamadı. Silleyi yedi.” dedi. Derhal Nuri Efendi Hacı İbrahim Babaya ve Hakkı Efendiye rica etti. “Ya o postu bana verirsin, ya da bunun gözlerine bir çare bulursun.” Hakkı Efendi koyun postu üzerine bağdaş kurmuş oturuyordu. Hacı İbrahim Baba döndü bana “Oğlum, ya bu gece ya yarın gece, ya da üçüncü gece her ne rüya görürsen kimseye demeden, kimi gösterirlerse onun yanına git. Tamam mı?” “Baş üstüne Hocam.” dedim. “Muhakkak ki bu üç gece içinde yine görürsün.” dedi. Hakkı Hoca adam çağırıp beni eve gönderdi. O akşam uyurken 11-12 yaşlarında bir oğlan çocuğu “Ne yatıyorsun?” dedi bana. “Kendi düşen ağlamaz. Niye haber verdin? Seni bizim Maksud’a verdiler. Gidersin onun mezarının baş kılığında (baş ucunda) durursun.” Hatırladım hayır sahipleri onun mezarının baş ucunda mum dikerlerdi. Çocuk şöyle devam etti: “Şöyle dersin. ‘Sizin merhametiniz çoktur. Benim gençliğime merhamet kılın. Bir yardım edin. Elini mezar taşına sürüp sonra yüzüne sürersin.’” O anda uyandım. Ortalık karanlık imiş. Anama seslendim. “Beni sabah olurken kaldır.” “Nereye gideceksin, oğlum. Gözlerin görmüyor.” “Sen karışma.” dedim. Ortalık ışıklanırken anam beni sesledi. “Ben götüreyim” dedi. “Hayır, ben kendim gideceğim.” dedim. Elbiselerimi geyindim. Elime bir çubuk aldım. Vura vura gittim. Çünkü körün ayağı çabuktur. Fe-

rasetle Ali Ravi Kışlasının önüne geldim. Zaten evimize yakındı. Askerlerin sesini duydum. “Hemşerim! Şeyhler Sokağına ne taraftan gidilir?” diye sordum. Nöbetçi, bir askere seslendi “Bu çocuğun gözleri görmüyor, elinden tut da Şeyhler Sokağına götür.” dedi. Askerin biri beni elimden tutarak Şeyhler Sokağına başına kadar götürdü. “Düz git.” dedi. Biraz yeniş aşağı inerken Karabek Usta beni gördü. “Oğlum sana ne oldu?” dedi. “Gözlerim üç aydır kapandı.” “Ver elini” dedi ve elimden tuttu. “Nereye gidiyor sun?” Ustam beni Murat Paşa Camiine götür.” “Haydi bakalım, ben de o yana gidiyordum. Koluma girdi beni Murat Paşa Camiine götürdü. Sabah namazını kıldık. Yine koluma girdi, ayakkabılarımı da eline aldı. “Nereye götüreceğim seni?” dedi. “Usta, bana Çaykara Köprüsünü geçir. (Şimdi bu köprüye Fil Köprüsü derler. Üzerinde fil resmi vardır.) “Dereye düşmeyeyim.” “Pek iyi” dedi, koluma girdi, beni köprüden geçirdi.”

Behçet Mahir’in buraya kadar kendi ağzından verdiğimiz hikâyesini özetleyerek tamamlayacağız. Behçet el yordamı ile ve bir çok kimselere yolunu sorarak nihayet Maksud Efendinin mezarını bulur ve ağlaya ağlaya ellerini bu mezarın taşına toprağına sürdükten sonra yüzünü ve gözlerini oğar, “Şefkat gösterin, bu gözlerim açılsın” diye evliyaya yalvarır. O anda gözleri sanki bükülür ve içlerinden bir şey çıkar. İki gözü de birden açılır ve görmeğe başlar. Behçet dünya ışığını tekrar gördüğü için sevinçten kendini yerden yere atar; yüzünü yerlere sürer. Sevine sevine evine döner. Yolda Fil Köprüsüne geldiğinde köprünün başında sağ tarafta Hacı İbrahim Babayı, sol tarafta Hakkı Efendiyi karşı karşıya ayakta dururlarken görür. Şafak yeni sökmekteymiş. Dağların başına yeni kızartı vurmaktaymış. “Geç, geç aramızdan” demişler. “Ama sakın arkana dönüp bize bakma. Sana ölünceye kadar kendini dolandıracak yol verildi.” diye ilâve etmişler.

Bundan sonra Behçet teşekkür etmek için Nuri Efendi ile Hakkı Hocaya gider. Ellerin öper. Onlar Behçet’e yardım edeceklerini ve her hafta kendilerine uğramasını isterler. Gözlerinin açıldığı akşam o üç derviş yine gelirler ve onunla şöyle konuşurlar: “Oğlum, sana bir aşk verdik. Verdiğimiz aşk üstüne “Mahirsin” sen. Her sözde mahir olacaksın. Kırk yılı gözle. Kırk yıl sonra biz yine senin yanına geleceğiz. *Devri Daimi* kime devredeceksek biz sana o zaman bilgi vereceğiz”. derler.

Bu olaydan sonra Behçet zamanın meşhur aşığı Hafız Mügdat'a çırak durur ve 7 sene onun meclislerine devamla ona hizmet eder. Hafız Mügdat ona şöyle der "Oğlum Mahir, Summanî 14 yaşında Erzurum'a gelip benim gibi bir hikâyecinin elini öptü. Erbabıye yaslandı; ondan görgü, talim ve lûgat aldı. Oğlum Mahir, insanlar mürşid-i kâmile yaslanmadıkça kendi kendilerine yeşeremez." Behçet 13 yaşından 20 yaşına kadar, tam 7 sene Hafız Muğdat'tan ayrıldı. Devrin tanınmış aşıklarından Tuylu Derviş, Tahtacı Mevlud ve Ehli Dil Battal önünde imtihan oldu ve böylece artık çıraklığı sona ermiş oldu. Fakat Behçet ustası ölmeden asla meydana çıkmadı. Böyle bir hareketi ustasına saygısızlık saydığından asla kendisine yakıştıramıyordu.

Behçet Mahir çok etkili ve kendisini dinleten bir hikâye anlatıcısı olduğu gibi aynı zamanda irticali şiir söyleme kabiliyetine sahip bir halk şairidir. Bir hayli muamması vardır. Hikâyelerini anlatırken sık sık ahlâk dersi vermek üzere hikâyeyi keser. Millî duyguları çok kuvvetli, ve hassas bir insan olan B. Mahir Erzurum'da pek sevilmektedir. Bir gün Erzurum radyosunda kendisine nasılsa bir hikâye anlatma fırsatı verilir. Şehir halkı onu radyoda duyunca sokaklarda, meydanlarda kendilerinden geçmişcesine durarak dinlerler. Maalesef bu fırsatlar kendisine çok az tanınmış. Bundan pek şikâyetçi idi.

Behçet Mahir'in yukarıda anlattığımız macerası halk edebiyatımızda aşıklık geleneğinde "Rüyada Bade İçerek Âşık Olma" motifinin başka bir varyantını göstermektedir. Buna belki "Sille Yiyerek Âşık Olma" motifi diyebiliriz.